

การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนว

พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

A Critical studies in the role of woman in supporting Buddhist Virture and
morality as appeared in E-San Folklores

พระราชรัตนาลงกรณ์,ดร. Phrarajratanalongkorn

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

Phrarajratanalongkorn@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับสตรีในทุกมิติไม่ว่าจะเป็นบทบาทในเรื่องของการเป็นมารดาเป็นภรรยา หรือบทบาทในทางพระพุทธศาสนา ส่วนบทบาทสตรีในวรรณกรรมอีสานทั้งหมด 12 เรื่อง พบว่าคนอีสานให้ความสำคัญกับสตรีในทุกๆบทบาท เช่น บทบาทการเป็นบุตร มารดา ภรรยา บทบาทในการเลือกคู่ หรือการทำงานหรือการสอน เป็นต้น นอกจากนี้ บทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานยังมีอิทธิพลต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาในหลายๆด้าน คือ (1) ด้านการทำบุญ (บุญกิริยาวัตถุ 3) (2) ด้านความซื่อสัตย์ (3) ด้านความขยันหมั่นเพียร (4) ด้านความเข้าใจในชีวิต (5) ด้านความกตัญญูเวทีย (6) ด้านคามมีเมตตา (7) ด้านความเชื่อเรื่องกรรม ซึ่งบทบาทในแต่ละด้านนั้นสามารถที่จะเป็นภาพสะท้อนหรือเป็นแบบให้สตรีในสังคมอีสานได้นำไปประพฤติปฏิบัติตามได้

คำสำคัญ : บทบาทของสตรี, การส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม, วรรณกรรมอีสาน

Abstract

The Buddhism has paid attention to women in all dimensions, whether it is the role of motherhood, wife or role in Buddhism. But The role of women in the E-San folklores are 12 stories which we pick up to study It will be found that the E-San folklores focuses on the women in every dimensions, the role of daughter hood, motherhood, wives or the role of the choice of partner or teaching. In addition, the

role of women in the E-San folklores has also influenced the promotion of morality according to Buddhism in many aspects : (1) merit (merit 3) (2) honesty (3) diligence (4) the understanding of life (5) the gratitude of the stage (6) the mercy (7) The Law of Karma. Which Each role can be a reflection or a model for women in the E-San to be able to behave.

Keyword : Role of woman, Supporting Buddhist Virtue and morality, E-San Folklores

บทนำ

ในทุกสังคมของมนุษย์นั้นไม่ว่าจะอยู่ในพื้นที่ใดในโลกก็ล้วนประกอบไปด้วยผู้คนสองกลุ่มหลักๆก็คือ กลุ่มของบุรุษเพศหรือผู้ชายและกลุ่มสตรีเพศหรือผู้หญิง และคนในทั้งสองกลุ่มนี้ก็จะมีการปรากฏอยู่ในทุกการสร้างสรรค์งานทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยในทุกการบันทึกเรื่องราวของมนุษย์เราที่ปรากฏในวรรณกรรมหรือวรรณคดีต่างๆก็จะเป็นการบันทึกที่เกี่ยวข้องกับทั้งผู้ชายและผู้หญิงในมุมมองที่แตกต่างกัน บางสังคมเลือกที่จะบันทึกเฉพาะความเข้มแข็งของผู้ชายในฐานะเป็นผู้นำครอบครัวหรือชุมชน แต่บางสังคมก็เลือกที่จะบันทึกเรื่องราวของผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดบุตรและประชากรโลก หรือไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมหรือวรรณคดีทางด้านศาสนา ศาสนาแต่ละศาสนาก็เลือกที่จะบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสตรีและบุรุษเอาไว้แตกต่างกัน เช่นในศาสนาเทวนิยมจะเน้นเฉพาะในเรื่องของการให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิงในฐานะที่ผู้ชายเป็นส่วนหนึ่งของเทพเจ้าเป็นผู้นำที่เข้มแข็ง ผิดกับศาสนาอเทวนิยมที่จะเน้นหรือให้ความสำคัญกับทั้งผู้หญิงและผู้ชายในฐานะที่เป็นคู่มนุษย์ของโลกที่จะต้องอิงอาศัยกันจึงจะสามารถสร้างโลกนี้ขึ้นมาได้ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานั้นจะพบว่าเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับสตรีมากในฐานะที่สตรีเป็นเพศแม่ผู้ให้กำเนิดบุตรธิดาในโลกนี้ นอกจากนั้นพระพุทธศาสนายังให้ความสำคัญกับสตรีในฐานะที่เป็นผู้ที่มีความสามารถในการเข้าถึงธรรมในฐานะของความเป็นมนุษย์ที่ฝึกฝนและพัฒนาได้อีกด้วย แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานั้นได้ให้ความสำคัญกับสตรีเป็นอย่างมาก

เมื่อพิจารณาถึงกระแสพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 3 สมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมานั้นจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในดินแดนประเทศไทยนี้มาเป็นเวลานาน และได้มีหลักฐานการตั้งมั่นในทุกพื้นที่ของไทยอย่างชัดเจน คือมีศิลาจารึกมีวรรณกรรมท้องถิ่นที่ได้เล่าเรื่องราวของพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ในเนื้อหาของวรรณกรรมเป็นจำนวน

มาก โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคอีสานปรากฏว่ามีวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่จำนวนมากและวรรณกรรมเหล่านั้นก็เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและบทบาทของสตรีอันแสดงให้เห็นว่าคนในภาคอีสานนั้นรับเอาพระพุทธศาสนามาปรับประยุกต์ใช้และให้ความสำคัญในเรื่องของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของสตรีไว้ในทุกมิติ เช่น เรื่องบทบาทที่เหมาะสมของสตรีในฐานะบุตรภรรยา แม่ หรือสะใภ้ เป็นต้น เพื่อเป็นกรอบให้สตรีเป็นผู้ที่มีศีลธรรมอันดีงามตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังนั้น กรอบการส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมของสตรีอีสานตามแนวทางของหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจเนื่องจากเป็นหลักการที่สามารถนำมาพัฒนาสตรีให้เป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรมอันงามตามแนวทางของคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (2) เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน (3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน โดยการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาในเชิงการสำรวจข้อเท็จจริงของบทบาทสตรีในวรรณกรรมอีสาน โดยวรรณกรรมอีสานที่นำมาศึกษานั้นเป็นวรรณกรรมอีสาน ที่เกิดจากภูมิปัญญาของผู้คนที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือหมายถึงวรรณกรรมกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ซึ่งได้แพร่กระจายไปยังกลุ่มวัฒนธรรมลาว เขมร - ส่วย (กูย) และกลุ่มวัฒนธรรมโคราช ด้วยรวมถึงวัฒนธรรมลาวที่อพยพไปอยู่ตามภูมิภาคต่างๆของประเทศไทย ซึ่งวรรณกรรมเกิดจากภูมิปัญญาของปราชญ์พื้นบ้านที่สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อสนองความต้องการของสังคมทั้งด้านความบันเทิงใจคติสอนใจ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม และสาระความรู้

จะพบว่าวรรณกรรมอีสานในสมัยต้นๆ ก่อนได้รับคำสอนในพุทธศาสนาก็มีลักษณะเฉพาะซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในรูปมุขปาฐะบอกเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา โชคชะตาและฤกษ์ยาม แต่ในสมัยที่ภาคอีสานเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา จึงมีวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาสานกับความเชื่อเดิม โดยการจารึกวรรณกรรมลงในใบลานเป็นหนังสือผูก วรรณกรรมอีสานในช่วงนี้จึงมีคุณค่าทั้งทางคติโลกและคติธรรม ซึ่งวรรณกรรมอีสานนั้นดูเหมือนว่าจะเป็นวรรณกรรมที่เน้นย้ำในเรื่องของบทบาท

ของผู้ชายมากกว่าผู้หญิงแต่เมื่อศึกษาโดยถี่ถ้วนแล้วจะพบว่าวรรณกรรมอีสานหลายเรื่องเป็นวรรณกรรมที่เน้นถึงบทบาทของสตรีหรือผู้หญิงมากกว่าผู้ชายด้วยซ้ำไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้เลือกการวิจัยในประเด็นนี้

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research/ โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Document Research) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา รวมถึงวรรณกรรมอีสานทั้ง 12 เรื่อง โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

(1) รวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่เอกสารอ้างอิงทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และวรรณกรรมอีสานที่ยกมา 12 เรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน

(2) รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย เอกสารวารสารที่เกี่ยวข้อง

(3) สัมภาษณ์เชิงลึก (Indept Interviews) และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ในประเด็นเกี่ยวข้อง

(4) รวบรวมเรียบเรียงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารต่างๆ และนำเสนอผลการวิจัยรวมถึงข้อเสนอแนะต่อไป

ผลการวิจัย

สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ (1) พบว่า เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาจะพบว่าสตรีในสมัยพุทธกาลนั้นเป็นสตรีที่ได้รับการยอมรับมากกว่าสมัยก่อนพุทธกาลเนื่องจากว่าสตรีในยุคก่อนพุทธกาลนั้นสตรีในวรรณะสูงเท่านั้นที่ได้รับสิทธิและมีบทบาททางด้านสังคมมาก เนื่องจากคนวรรณะสูงนั้นเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับมากกว่าคนในวรรณะต่ำกว่าเมื่อพิจารณาจากบทบาทของสตรีในยุคก่อนสมัยพุทธกาลจะพบว่า (1) สตรีในฐานะบุตรสาว ในยุคก่อนสมัยพุทธกาลสตรีในบทบาทของการเป็นบุตรสาวนั้นจะต้องมีหน้าที่ในการช่วยเหลือบิดามารดาทำงานบ้าน หรือช่วยกิจการตามารดา

ต้องการ เช่นการทำอาหารการรีดนมแพะเป็นต้น (อภิญญวัฒน์ โพธิ์สาน, 2560, หน้า 15) (2) สตรีในฐานะภริยา สตรีในสมัยก่อนพุทธกาลนั้นตามหลักศาสนาถือว่าเป็นผู้ที่เกิดมาเพื่อเติมเต็มให้กับชีวิตของผู้ชายที่เป็นพรหมณ์เพราะโลกนั้นมีสิ่งที่คู่กัน เมื่อสตรีแต่งงานแล้วถือว่าต้องจงรักภักดีกับชายที่แต่งงานด้วยคนเดียวเท่านั้น และเมื่อสามีตายก็ต้องตายตามไปด้วยเพราะถือว่าวิญญาณทั้งสองนั้นเกิดมาคู่กันเมื่อสามีตายผู้เป็นภรรยาต้องตายตามไปด้วยตามหลักความเชื่อทางศาสนา หากผู้เป็นภรรยาไม่ตายตามสามีถือว่าเธอจะกลายเป็นคนที่สังคมรังเกียจ อนึ่งการแต่งงานนั้น ตามคติของชาวอินเดียถือว่าฝ่ายครอบครัวผู้หญิงต้องเป็นฝ่ายแต่งงานให้กับลูกสาวตัวเองคือฝ่ายหญิงต้องเป็นฝ่ายไปขอผู้ชายและจัดการแต่งงานเองเนื่องจากสังคมอินเดียเห็นว่าการที่ผู้หญิงจะไปอยู่บ้านคนอื่นนั้นจะต้องลำบาก ดังนั้นจึงต้องมอบสมบัติให้เพื่อให้นางมีความสุขในการไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย (อภิญญวัฒน์ โพธิ์สาน, 2560, หน้า 59) (3) สตรีในฐานะหญิงหม้าย เมื่อสตรีที่ตกเป็นหญิงหม้ายนั้นถือว่าเป็นผู้ที่มีความอาภัพมากการแต่งงานที่ผิดพลาดหรือการที่สามีทิ้งหรือตายจากไป (Kieth A.B (tr.), 1995, p. 485) (4) สตรีในฐานะมารดา ในเมื่อสตรีแต่งงานไปแล้วจะต้องมีหน้าที่สำคัญต่อการเป็นมารดาคือการดูแลครอบครัวดูแลสามีและลูกๆด้วยการสั่งสอนให้เป็นคนดี เป็นบทบาทที่เกิดตามหน้าที่ที่มีในฐานะที่เป็นแม่ (ลักษณะวัด ปาละรัตน์, 2545) (5) บทบาทของสตรีในสถานะทางศาสนา ในทางศาสนาสตรีในวรรณะต่ำไม่มีสิทธิในทางศาสนาจะมีจำเพาะสตรีในวรรณะสูงเท่านั้นจึงจะมีสิทธิในการเรียนหรือศึกษาพระเวทหรือเป็นนักบวชในทางศาสนาเพราะบทบาทที่ได้รับนี้เป็นไปตามคติความเชื่อของศาสนาพระเวทในยุคนั้น (Ltekar.A.S., 1962, p. 194)

ส่วนบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลนั้นเมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้และสร้างองค์กรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วและทรงสั่งสอนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปฏิรูปคำสอนของศาสนาพรหมณ์แล้วพบว่า สตรีในยุคนั้นได้รับการยกฐานะขึ้นมามากกว่ายุคก่อนสมัยพุทธกาลมากกล่าวคือโดยภาพรวมสตรีถูกมองว่าเป็น “มนุษย์” ที่สามารถพัฒนาได้ และมนุษย์มีความเท่าเทียมกันในเรื่องของกรรม (ขุ.ธ. (ไทย), 25/160/82) ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จะเป็นคนวรรณะไหนก็ตาม เมื่อเข้ามาบวชแล้วท่านเรียกว่า เป็นสมณศากยบุตรเสมอกันทั้งหมดทุกชั้นวรรณะ และมีความเสมอภาค (ที.ปา. (ไทย), 11/118/88) ทำให้ทุกคนได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนเรื่องนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญ เพราะพระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นบุคคลที่มีศักยภาพ สามารถฝึกฝนและพัฒนาได้เหมือนกันหมด และการศึกษาถือว่าเป็นเครื่องมือที่จะต้องนำมาพัฒนามนุษย์ การเข้ามาบวชก็คือการก้าวเข้ามาเพื่อการพัฒนาตนเอง ดังนั้น จึงจะพบว่าสังคมพุทธเป็นสังคมที่ไม่มีระบบกีดกันในทาง

วรรณะ หรือเป็นสังคมที่ไม่มีระบบวรรณะทุกคนมีความเสมอภาคมีสิทธิในการทำหรือเลือกที่จะไม่ทำ
ได้ แต่ความแตกต่างในสังคมพุทธเป็นสิ่งที่เกิดมาจากการกระทำ หรือกรรม โดยเห็นว่ากรรมหรือการ
กระทำที่ทำให้มนุษย์เกิดมาแตกต่างกันได้ ดังนั้น สตรีในยุคนี้จึงได้รับการยกฐานะให้เท่าเทียมกันทั้งใน
เชิงวรรณะและเชิงเพศสภาพ ส่วนในรายละเอียดจะพบว่า สตรีในยุคนี้มีบทบาทดังนี้ คือ (1) บทบาท
ของสตรีในฐานะบุตรสาว สตรีในยุคนี้มีความอิสระมากขึ้นในฐานะที่เป็นลูกสาวก็คือคนยุคนี้เห็นว่าจะ
จะเป็นลูกชายหรือลูกสาวก็มีความเท่าเทียมกันในเรื่องของความรักและเรื่องของสติปัญญา
ไม่ควรมีการกีดกันในเรื่องของความแตกต่างในเรื่องเพศ (ส.ส. (ไทย), 15/13/13) (2) บทบาทของสตรี
ในฐานะภรรยา ในฐานะของภรณานั้นพระพุทธศาสนาเห็นว่าสตรียุคนี้ไม่ได้เป็นวิญญานคู่กับสามี
เหมือนที่พราหมณ์สอนมาดังนั้นสตรีจึงไม่ต้องฆ่าตัวตายตามสามีในคราวที่สามีตายจากไป เพราะการมี
ชีวิตอยู่นั้นย่อมให้คุณค่ามากกว่าการตายเพราะบุตรและธิดายังต้องการได้รับการดูแลจากตนเองอยู่
ดังนั้นยุคนี้จึงไม่มีการทำแบบนั้น(อง.สตตค. (ไทย), 23/63/123-125) (ขุ.เถรี. (ไทย), 23/473/622-
628) (3) สตรีในฐานะหญิงหม้าย ในฐานะของหญิงหม้ายแม้พระพุทธศาสนาจะจัดหญิงหม้ายว่าเป็น
อันตรายต่อพรหมจรรย์แต่ในฐานะของความเป็นมนุษย์หญิงหม้ายยุคนี้ก็ไม่ได้ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม
แต่อย่างใด (อง.ปัจจุก. (ไทย), 22/102/176) (4) สตรีในฐานะสะใภ้ในยุคนี้คนที่เป็สะใภ้ไม่ได้กลัว
พ่อแม่สามีเพียงอย่างเดียวแต่สามารถที่จะสั่งสอนหรือแนะนำพ่อแม่สามีในการทำความคิดหรือบุญได้ซึ่ง
ผิดกับยุคสมัยของพราหมณ์แสดงให้เห็นว่าบทบาทของการเป็นหญิงสะใภ้ที่ดีกว่ายุคสมัยของ
พราหมณ์มาก (ขุ.ชา. (ไทย), 27/3/183) (5) บทบาทของสตรีในฐานะมารดา ในฐานะของมารดานั้น
ทั้งสองทำความดีหรือบุญได้ซึ่งผิดกับยุคสมัยของพราหมณ์แสดงให้เห็นว่าบทบาทของการเป็นหญิง
สะใภ้ที่ดีกว่ายุคสมัยของพราหมณ์มาก (5) บทบาทของสตรีในฐานะมารดา ในฐานะของมารดานั้น
ทั้งสองยุคสมัยไม่แตกต่างกันเพราะฐานะมารดานั้นต้องมีหน้าที่หลักในการดูแลสั่งสอนบุตรเท่ากัน
(อง.จตุก. (ไทย), 21/63/107) (ขุ.ชา. (ไทย), 28/53/68) (6) บทบาทของสตรีในฐานะทางศาสนา
ในบทบาทของการเข้าร่วมทางศาสนานั้นจะพบว่าสมัยนี้สตรีได้รับการยกฐานะเท่าเทียมกันสตรีทุก
วรรณะสามารถเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีและศึกษาความรู้ในทางพระพุทธศาสนาและบรรลุนิพพานเท่า
เทียมกันหมด ดังนั้น สิทธิและบทบาทของสตรีในด้านศาสนาจึงถือว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลมาก

วัตถุประสงค์ข้อที่ (2) สำหรับผลการศึกษาบทบาทสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นผู้วิจัยได้วาง
กรอบการศึกษาไว้จากการศึกษาวรรณกรรมอีสานทั้ง 12 เรื่องได้แก่เรื่อง (1) สีทน มโนราห์ (2) ชูลู
นางอ้ว (3) นางนกระจอก (4) นางแดงอ่อน (5) สุปุณณาคชาดก (6) ท้าวกำกาดำ (7) ขุนทิง

(8) อินทญาณสอนลูก (9) ท้าวคำสอน (10) จำปาสีตัน (11) สุพรหมโมกขา (12) นางผมหอม โดยการวางกรอบการศึกษาไปในแนวทางเดียวกันกับแนวทางการศึกษาบทบาทของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ก็คือ (1) การพิจารณาภาพรวมของบทบาทหน้าที่ของสตรีอีสานซึ่งจากการศึกษาพบว่าสตรีอีสานนั้นมีบริบทอยู่ที่วัฒนธรรมของลาวอีสานซึ่งคนอีสานนั้นมีความเชื่อและให้ความสำคัญสตรีมาตั้งแต่ต้นจะเห็นได้จากการที่สตรีอีสานนั้นได้รับการยกย่องให้เป็นหมอดีหรือเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณซึ่งบทบาทนี้ถือว่าสตรีนั้นได้รับการยกย่องมากพอสมควร

ดังนั้น การปฏิบัติต่อสตรีจึงถือว่าเขาเป็นสิ่งที่สังคมจะต้องให้ความระมัดระวัง และคนอีสานมีคำสอนที่เกี่ยวกับการสอนสตรีมาตั้งแต่ดั้งเดิมอยู่แล้ว เมื่อเวลาที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามา ก็ทำให้สตรีอีสานนั้นได้รับการยกย่องและให้ไปไปตามแนวทางของพระพุทธศาสนาซึ่งคติของวัฒนธรรมอีสานดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นคำสอนที่ไม่ขัดแย้งกันดังนั้นคนอีสานจึงมีความเห็นไปในทางเดียวกับคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเอง (2) การศึกษาตามแนวที่เป็นรายละเอียดของการศึกษาบทบาทสตรีในรายละเอียด 6 ประการคือ (1) บทบาทของสตรีในฐานะบุตรสาว ในบทบาทของบุตรสาวนั้นสตรีอีสานในวรรณกรรมอีสานถูกสอนให้รู้จักหน้าที่ในการเป็นบุตรสาวคือการมีความกตัญญูต่อบุพการีหรือผู้ปกครองเป็นอย่างดีไม่เถียงหรือทำร้ายผู้เป็นบุพการีของตน ส่วนในหน้าที่การงานต้องเป็นคนที่มีเอื้อเฟื้อในการดูแลและช่วยงานของบิดามารดา รวมถึงการเป็นผู้ที่เรียนรู้ในเรื่องของศีลธรรมจรรยาที่ดีของสังคมด้วย (พระอาริยานุวัตร (อารีย์) เชมจารี, 2513, หน้า 4-7) (2) บทบาทของสตรีในฐานะภรรยาในฐานะภรรยาเมื่อแต่งงานมาแล้วสตรีอีสานจะต้องเป็นผู้ที่มีความรักในตัวของสามีแม้ว่าสามีจะเป็นคนที่มีรูปร่างไม่งดงามก็ตาม เช่น ในเรื่องกำกาดำ (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2522, หน้า 35) เรื่องสุภณณานาคชาดก (พระอาริยานุวัตร (อารีย์) เชมจารี, 2513, หน้า 35) เป็นต้น

แม้ว่าจะเป็นอย่างไรเมื่อได้แต่งงานกับคนเช่นใดก็ต้องรักและดูแลสามีในฐานะที่เป็นผู้ดูแลครอบครัวพอถึงวันพระก็จัดดอกไม้เข้าไปขอศีลขอพรจากผู้ที่เป็นสามี ไม่นอกใจสามีเพราะคนอีสานสอนว่าการด่าสามีหรือการนอกใจสามีนั้นจะต้องตายไปต่อกันรกรทำให้สตรีไม่กล้าทำผิดจรรยาของสังคม (ปรีชา พิณทอง, 2534, หน้า 97) หรือหน้าที่อีกประการหนึ่งของผู้ที่เป็นภรรยาที่ดีก็คือการทำบุญทำกุศลใส่บาตรทุกเช้า หรือไปวัดฟังธรรมในทุกวันพระวันศีลตามความเชื่อของชาวอีสานแทนผู้เป็นสามีที่ทำหน้าที่ออกไปทำงานหรือไปหาเลี้ยงครอบครัว (พระอาริยานุวัตร (อารีย์) เชมจารี, 2513) (3) สตรีในฐานะหญิงหม้าย ในฐานะของการเป็นหญิงหม้ายนั้นสังคมอีสานเห็นว่าผู้ที่มีสถานะเป็น "สตรีมี

สอง"เป็นคนที่ได้รับการดูแลครอบงำแต่ทั้งนี้ก็เป็นเพียงแค่ความคิดเท่านั้นในภาพรวมของสังคม
อีสานเห็นว่าคนเราเลือกเกิดไม่ได้การเป็นหม้ายไม่ได้เป็นความผิดในมุมหนึ่งสังคมอีสานก็ให้โอกาสใน
การดูแลครอบครัวและทำกิจกรรมร่วมกันสังคมโดย ไม่มีการกีดกัน แต่ความรู้สึกว่าการเป็นหม้ายเป็น
การไม่ดีนั้นเป็นความรู้สึกของสตรีทั้งหลายที่ไม่อยากเป็นหม้าย (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2522, หน้า
41) (4) สตรีในฐานะสะใภ้ ในฐานะที่เป็นสะใภ้ถือว่าเป็นฐานะที่สตรีอีสานจะต้องแบกรับความรู้สึก
พอสมควรเพราะการแต่งงานออกไปอยู่กับครอบครัวสามีนั้นถือว่าเป็นการไปอยู่กับครอบครัวใหม่
และต้องไปเรียนรู้วัฒนธรรมใหม่ๆที่จะมีอยู่ในสังคมของครอบครัวของสามี แต่การเรียนรู้เพื่อการที่จะ
เป็นสะใภ้ที่ดีนั้นสามีก็ต้องมีส่วนที่จะทำให้ภรรยาได้มีโอกาสเรียนรู้ได้แบบค่อยเป็นค่อยไปจนที่สุดก็
จะสามารถเรียนรู้และเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับครอบครัวของสามีได้ (พระอริยานุวัตร (อา
ริย เชมจารี), 2515, หน้า 43) (พระอริยานุวัตร (อารีย เชมจารี), 2515, p. 263) (ปรีชา พิณทอง,
2534, หน้า 12) (5) บทบาทของสตรีในฐานะมารดา ในฐานะที่เป็นภรยานั้นจะต้องมีหน้าที่หลักก็คือ
การดูแลครอบครัวและเป็นห่วงดูแลลูกสาวลูกชายของตนเองไม่ปล่อยปละละเลยในการทำหน้าที่
โดยเฉพาะในเรื่องของการทำหน้าที่สั่งสอนบุตรหลานให้เป็นคนดีของสังคม (พรชัย ศรีสารคาม, 2527,
หน้า 24) (6) บทบาทของสตรีในฐานะทางศาสนา ในทางศาสนานั้นจะพบว่าสตรีอีสานนั้นมีบทบาท
มากกว่าผู้ชายด้วยซ้ำไป

เนื่องจากสังคมอีสานเห็นว่าสตรีทุกบทบาทนั้นจะต้องเป็นคนที่มีเอื้อระในการทำบุญทำทาน
หรือรักษาศีลไม่เว้นในทุกวันพระวันศีลตามความเข้าใจของคนอีสาน ดังจะพบว่าคนที่เข้าวัดมากที่สุดก็
คือผู้หญิงผู้ชายจะไม่ค่อยเข้าวัดเพื่อการฟังธรรมมากเท่ากับผู้หญิง ดังนั้นบทบาทของการเป็นผู้ให้ทาน
รักษาศีลและเจริญ ภาวนาจึงเป็นหน้าที่โดยตรงของสตรีอีสานในทุกสถานะ โดยสถานที่ปรากฏใน
วรรณกรรมอีสานนั้นจะพบว่าผลจากการเข้าวัดฟังธรรมบ่อยๆนั้นทำให้สตรีหลายคนเป็นคนที่ม
สติปัญญาสอนคนอื่นได้ เช่น บทบาทของนางอ้วที่สอนธรรมได้ดีกว่าผู้ชายด้วยซ้ำไป อันเป็นผลมาจากการ
เข้าวัดฟังธรรมนั่นเอง (ปรีชา พิณทอง, 2524 , หน้า 38)

วัตถุประสงค์ข้อที่ (3) สำหรับวัตถุประสงค์ข้อนี้เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ
ที่ เกี่ยวข้องกับการศึกษาบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีผลต่อการส่งเสริมคุณธรรม
จริยธรรมทางด้านพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

(1) วิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทและหน้าที่ของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสตรีในวรรณกรรม
อีสาน ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบในการวิเคราะห์บทบาทสตรีจากการที่ได้ศึกษาบทบาทของสตรีในสมัย

พุทธกาลมาแล้วในวัตถุข้อที่ (1) กับบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่ได้ศึกษามาแล้วในวัตถุประสงค์ข้อที่ (2) ว่าบทบาทของสตรีทั้ง 2 ยุคสมัยนั้นมีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ผลจากการศึกษาพบว่า

(1.1) บทบาทของสตรีในทางสังคม สำหรับบทบาททางด้านสังคมนั้นเป็นบทบาทที่สตรีจำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกับคนรอบข้างทั้งที่เป็นคนใกล้ชิดและคนอื่นๆในสังคม โดยบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นมีบทบาททางด้านสังคมในฐานะต่างๆดังต่อไปนี้

(1) ในฐานะบุตร บทบาทในการทำหน้าที่ในฐานะของสตรีที่เป็นบุตรในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นจะพบว่าบทบาทของสตรีในฐานะบุตรสาวนั้นมีลักษณะที่เหมือนกันก็คือ (1) สตรีโดยมากได้รับการรับรองสถานะหรือความเป็นบุตรคนหนึ่งของพ่อแม่ในสังคม ซึ่งในฐานะของบุตรสาวก็เป็นบุตรคนหนึ่งที่เป็นบุตรคนโตจะต้องให้การอบรมเลี้ยงดูเท่าเทียมกัน ดังนั้น สถานะของสตรีทั้งสองสมัยจึงถือว่าไม่แตกต่างกันเนื่องจากว่าทั้งสมัยพุทธกาลและในสมัยล้านช้างนั้นสังคมสองยุคนี้แม้จะต่างกันแต่กระบวนการคิดในเรื่องการยอมรับสถานะและบทบาทของสตรีก็ไม่แตกต่างกัน

(2) ในฐานะภรรยา บทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นภรรยาจะพบว่าสตรีสมัยพุทธกาลกับสตรีในวรรณกรรมอีสานมีบทบาทที่ไม่แตกต่างกัน กล่าวคือเมื่อนำหลักของการทำหน้าที่ของสตรีในฐานะภรรยาของสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นจะพบว่า (1) ประเด็นเรื่องอายุในการแต่งงานจะพบว่าสตรีในสมัยพุทธกาลกับสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นจะมีคติในการกำหนดอายุการแต่งงานเหมือนกันคือ ผู้หญิงที่จะสามารถแต่งงานได้ก็จะต้องมีอายุราว 16-20 ปี โดยประมาณซึ่งถือว่าวัยนี้เป็นวัยที่มีความเหมาะสมในการแต่งงาน เพราะเป็นวันเจริญพันธุ์และสามารถที่จะมีบุตรได้ในเวลาที่ไม่นาน นอกเสียจากว่าฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงคนใดคนหนึ่งจะมีสภาวะที่เป็นหมัน คือไม่สามารถที่จะมีบุตรได้ (2) ประเด็นเรื่องจุดประสงค์ของการแต่งงานทั้งสตรีในสมัยพุทธกาลและสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นจะมีจุดประสงค์ในการแต่งงานเหมือนกันก็คือ เพื่อการสืบพันธุ์และเพื่อการดำรงวงศ์ตระกูลในฐานะที่เป็นพลโลก โดยทั้งสตรีในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นจะไม่มีวัตถุประสงค์ในการแต่งงานที่เป็นไปเพื่อการทำความเป็นมนุษย์ให้เต็มหรือเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาเหมือนกับศาสนาพราหมณ์ฮินดู ทั้งนี้ก็เพราะว่าวรรณกรรมอีสานได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องการแต่งงานมาจากคติทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น คติในเรื่องนี้จึงเหมือนกัน (3) เมื่อพิจารณาจากกรอบแนวคิดเรื่องบทบาทของภรรยาในสมัยพุทธกาลกับในวรรณกรรมอีสานจะพบว่า มีบทบาทและหน้าที่เหมือนกันคือ (1) ดูแลเอาใจใส่สามีและครอบครัว (2) จัดการงานในบ้านและเก็บหอมรอมริบในทรัพย์ที่สามีหา

มาได้ (3) ดูแลบิดามารดาของสามีและคนข้างเคียง (4) ไม่นอกใจสามีของตนไม่ว่าจะเป็นกรณีใดๆ ก็ตาม กรอบนี้ถือว่าสตรีในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานมีเหมือนกัน

(3) ในฐานะมารดา บทบาทของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานกับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลนั้นเมื่อนำมาเปรียบกันก็จะพบว่ามียุทธศาสตร์ที่ไม่แตกต่างกันเนื่องจากบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานในฐานะที่เป็นมารดาก็มีบทบาทคล้ายกับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล คือ ธรรมดามารดาจะต้องเป็นผู้ที่มีความรักและเป็นห่วงลูกเหมือนกันหมด ไม่เฉพาะแต่ในพระพุทธศาสนาหรือในศาสนาอื่นๆ เรื่องของความรักลูกนั้นถือว่าเป็นเอกลักษณ์หรือลักษณะของผู้ที่เป็นแม่

(4) ในฐานะสะใภ้ บทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นสะใภ้ทั้งในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานนั้นถือว่าไม่แตกต่างกันมาก เพราะบทบาทของสะใภ้ไม่ว่าจะอย่างไรเมื่อไปอยู่บ้านคนอื่นก็ต้องมีความเคารพต่อเจ้าบ้านคือพ่อแม่สามีรวมถึงญาติพี่น้อง ซึ่งความคล้ายคลึงกันนี้น่าจะมาจาก (1) อิทธิพลของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะนิทานธรรมที่เข้ามาเผยแผ่ในยุคนั้น (2) คติเรื่องของจารีตของชาวล้านช้างเองที่มีความเคารพเรื่อง “ผีบรรพบุรุษ” ที่ทุกคนโดยเฉพาะสะใภ้จะต้องให้ความเคารพญาติผู้ใหญ่และผีบรรพบุรุษของครอบครัวนั้นด้วยซึ่งความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อในเชิงจารีตที่เป็นความเชื่อในศักดิ์ของบุคคลผู้ที่มีอายุในตระกูลที่ผู้มาร่วมครัวเรือนจะต้องให้ความเคารพไม่ละเมิด

(5) ในฐานะหญิงหม้าย บทบาทของหญิงหม้ายสมัยพุทธกาลกับวรรณกรรมอีสานนั้นก็มียุทธศาสตร์และบทบาทที่ไม่แตกต่างกันกล่าวคือ (1) สมัยพุทธกาลหญิงหม้ายได้รับการยกฐานะที่ดีขึ้นมาจากคติความเชื่อของศาสนาฮินดูที่เดิมกตสถานะและบทบาทของหญิงหม้าย คือหญิงหม้ายได้รับการยอมรับมากขึ้น ไม่ถูกดูถูก ซึ่งข้อนี้ก็คล้ายๆ กับบทบาทสตรีหม้ายในวรรณกรรมอีสานที่ไม่ได้รับการดูถูกดูหมิ่นหรือการปฏิเสธจากสังคม เช่น ย่าจ่าสวนหรือคนดูแลสวนของพระราชชาติที่ได้รับเกียรติจากพระราชชาติให้ทำหน้าที่นี้ นี่ก็เป็นเรื่องของการให้การยอมรับจากสังคม (2) ในสมัยพุทธกาลหญิงหม้ายอาจจะถูกมองว่าเป็นผู้ที่ได้รับการดูหมิ่นจากสังคม ซึ่งกรณีนี้จะเป็นกรณีที่เป็นหญิงหม้ายที่พึ่งเลิกกับสามีหรือสามีเสียชีวิต และในท้องถิ่นนั้นยังติดอยู่กับคติของฮินดูก็เลยถูกดูหมิ่นจากสังคมได้ ซึ่งข้อนี้ก็คล้ายๆ กับสถานะและบทบาทของหญิงหม้ายในวรรณกรรมอีสานที่หญิงหม้ายที่จะถูกรังเกียจนั้นจะเป็นหญิงหม้ายที่ถูกกล่าวหาว่า เป็นชู้กับชายอื่น หรือผิดศีลกับชายอื่น ซึ่งกรณีนี้สังคมล้านช้างก็ดูถูกดูหมิ่นมากบางรายถึงกับไม่สามารถกลับเข้าไปในสังคมนั้นอีกได้เลย

(1.2) บทบาทของสตรีในทางศาสนา สำหรับบทบาทของสตรีในด้านศาสนาในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานจะพบว่า สถานภาพและบทบาททางด้านศาสนาของสตรีทั้งสองยุคนั้นไม่

แตกต่างกันมากกล่าวคือสตรีรับการยกฐานะขึ้นมาให้มีโอกาสในทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นโอกาสในการทำบุญทำกุศลเข้าวัดว่า สมาทานศีล หรือการให้การอุปถัมภ์บำรุงวัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าเป็น "การแปงทาน" แต่พระสงฆ์หรือการใส่บาตร กรวดน้ำอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ หรือแม้แต่บทบาทในการเป็นคนที่ยืนสอนศีลธรรมหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ทั้งในสมัยพุทธกาลและในวรรณกรรมอีสานก็มีเหมือนกัน เช่น สมัยพุทธกาลก็มีนางชุตตรา ส่วนในวรรณกรรมอีสานก็มีนางอ้ว เป็นต้น ที่ถือว่าเป็นนางเป็นนักปราชญ์หรือผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาคนหนึ่งที่สามารถสอนธรรมให้กับชุมชนหรือผู้ที่ยังหลงหรือยังไม่ประมาทอยู่ได้ แต่ที่ต่างกันก็มีเรื่องของบวชเท่านั้นที่ในสมัยพุทธกาลสตรีสามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ แต่ในวรรณกรรมอีสานมาปรากฏว่าสตรีบวชเป็นภิกษุณีไม่ได้หรือไม่มีในเรื่องของการบวชภิกษุณี เนื่องจากวรรณกรรมอีสานนั้นเกิดขึ้นในช่วงหรือในยุคของพระพุทธศาสนาเตรวาทแบบสังกาศยุคปลายที่ไม่มีการบวชภิกษุณีแล้ว แต่สังคมล้านช้างยุคนั้นแม้ว่าจะบวชแบบพระไม่ได้การบวชแบบชีหรือการบำเพ็ญพรตแบบฤๅษีก็ยังมีได้อยู่ เพราะถือว่าสิทธิในการบวชนั้นถือว่าเป็นสิทธิสตรีที่สามารถที่จะมีได้หรือสามารถที่จะเข้าร่วมเพื่อปฏิบัติในการเป็นนักบวชได้

(2) วิเคราะห์บทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา สำหรับบทวิเคราะห์ต่อไปนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อให้เห็นว่าบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาในด้านใดบ้าง โดยจากการศึกษามาทั้งหมดจะพบว่า บทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

(1) บทบาทด้านการทำบุญ (บุญกิริยาวัตถุ 3) ในการทำบุญในทางพระพุทธศาสนานั้นก็มีอยู่ 3 ประการก็คือ การให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา โดยสตรีอีสานนั้นมีบทบาทในการทำบุญดังนี้คือ (1) การทำบุญด้วยการให้ทานนี้สตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นได้เอาใจใส่เป็นอย่างมาก และถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำซึ่งความเป็นผู้ตั้งใจต่อการทำบุญด้วยการให้ทานในทางพระพุทธศาสนาและทานเพื่อคนยากไร้หรือทานแก่สาธารณชนนี้ถือว่าเป็นบทบาทหน้าที่หรือสิ่งที่ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมทางความคิดและวัฒนธรรมทางด้านการปฏิบัติอันจะส่งผลต่อการเป็นผู้ที่เป็นแบบอย่างหรือ "ต้นแบบ" ของการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมทางด้านการให้ทานนี้แก่สตรีในยุคหลัง ซึ่งจะพบว่าภาพลักษณ์ของความเป็นสตรีผู้ชอบให้ทานนี้ได้ก่อให้เกิดเป็นแบบอย่างมาจนถึงปัจจุบันที่สตรีอีสานโดยมากมักจะเป็นผู้ใส่ใจในการให้ทาน

(2) บทบาทสตรีอีสานในเรื่องของการรักษาศิลป เนื่องจากศิลปดูเหมือนว่าจะเป็นบทบาทหลักของสตรีอีสานเนื่องจากว่าวรรณกรรมแต่ละเรื่องนั้นเน้นมาเรื่องการมีศิลป และชื่นชมคนที่มีศิลปและรังเกียจคนที่ไม่ศิลป ซึ่งการสอนเรื่องมีศิลปหรือไม่มีศิลปนี้ก็จะทำให้บรรดาสตรีทั้งหลายเป็นผู้ที่มีความละเอียดทำสิ่งที่ควรทำ เว้นในสิ่งที่ควรเว้น การที่วรรณกรรมอีสานได้กำหนดกรอบของความเป็นผู้ที่มีศิลปให้กับสตรีนั้นก็เพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องหมายหรือตัวอย่างของการเป็นสตรีที่ดีในโลกของความเป็นจริงก็คือ (1) การเป็นผู้ที่มีความรักนวลสงวนตัว (2) ความเป็นผู้มีสติปัญญาจากการเข้าวัดฟังธรรมและรักษาศิลป (3) ความเป็นผู้ที่มีวัตรในเรื่องของวิถีแห่งวัฒนธรรมที่ดีงาม คือการเอาใจใส่ในเรื่องของวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคม และ (4) ความเป็นผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตัว การมีความซื่อสัตย์หรือการดูแลครอบครัวภายใต้กรอบของการมีศิลปนั้นถือว่าเป็นผลมาจากการที่ผู้แต่งวรรณกรรมได้พยายามกำหนดบทบาทของสตรีในวรรณกรรมให้เป็นแม่แบบของสตรีอีสานในโลกของความเป็นจริงนั่นเอง

(3) บทบาทด้านการเจริญสติภาวนาผ่านการเข้าวัดฟังธรรม การที่สตรีอีสานในวรรณกรรมแสดงบทบาทผ่านการเข้าวัดนี้ก็เนื่องมาจากการที่สังคมมี "จารีต" หรือครรลองที่เป็นหน้าที่ของสตรีอยู่แล้วว่า เมื่อแต่งงานไปแล้วการทำบุญสุนทานนั้นเป็นหน้าที่ ดังนั้น ชุดหรือโหมตความคิดเกี่ยวกับการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุจึงถือว่าเป็นชุดความคิดที่สำคัญโดยเฉพาะการจำศีลภาวนาในบางความคิดเห็นเสนอว่า เหตุที่สตรีอีสานต้องหมั่นทำบุญด้วยการมาเจริญภาวนามากกว่าบุรุษนี้ก็เพราะว่าผู้ชายโดยมาก (1) เมื่อไปทำไร่ไถนาแล้วย่อมมีความเหนื่อยล้า (2) กลุ่มผู้ชายมีสังคมของผู้ชายในยามหมดหน้าทำนาก็จะมารวมกันสนทนาปัญหาการงานจึงไม่มีเวลาไปวัด ดังนั้นทุกวันพระวันศีล หมู่สตรีผู้เป็นบุตรสาวและภรรยาจึงเป็นฝ่ายไปวัดแทน ดังนั้น การเข้าวัดเพื่อการให้ทาน รักษาศิลปและการเจริญสติภาวนาจึงเป็นบทบาทที่ตกมาอยู่กับสตรี ซึ่งบทบาทนี้ได้มีส่วนในการสอนสังคมให้เป็นผู้ให้ความสำคัญกับการทำบุญด้วยการให้ทาน รักษาศิลป และเจริญภาวนาของสังคมได้ด้วย

(2) บทบาทด้านความซื่อสัตย์ บทบาทของสตรีที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามีนั้น ถือว่าเป็นบทบาทที่มีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา เนื่องจากบทบาทดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นแบบหรือลักษณะที่ดีของ สตรีอีสาน ในอดีตและแม้ในยุคปัจจุบันนี้ชาวอีสานไม่ว่าอยู่ในส่วนใดของภาคอีสานหรือคนที่เป็นคู่ผัวตัวเมียชาวอีสานจะพบว่าผู้หญิงจะให้ความสำคัญต่อมาก เนื่องจากเห็นว่าหน้าที่ผู้ชายมาแต่งงานกับตนเองแล้วก็ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อผู้ชายคนนั้น

ซึ่งบทบาทของสตรีในวรรณกรรมนั้นมีส่วนสำคัญมากกับการส่งเสริมให้สตรีอีสานเป็นคนที่รักเดียวใจเดียวเสมอมา

(3) บทบาทด้านความขยันหมั่นเพียร บทบาทของสตรีอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานในด้านความเพียรหรือความขยันหมั่นเพียรนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่มีผลต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของสตรีอีสานปัจจุบันในเรื่องความขยันคือการเอาใจใส่ในหน้าที่การงานทั้งในบทบาทของบุตรสาว บทบาทของภรรยา และบทบาทของมารดา กล่าวคือในบทบาทของบุตรสาวนั้นก็ต้องช่วยเหลือพ่อแม่ทำงานบ้านหรือเวลาที่เห็นพ่อแม่ทำงานหนักก็จะเข้าไปช่วยเหลือไม่ทอดทิ้งธุระ ซึ่งคนอีสานจะสอนกันในเชิงของคำเปรียบเปรยหรือคำสอนว่าบุตรสาวจะต้องมีความกตัญญูทวดเวทีคือจะต้องช่วยเหลือการงานทุกอย่างของพ่อแม่ให้มากที่สุด หนักเอาเบาสู้ ส่วนบทบาทของภรณานั้น จะต้องทำหน้าที่ในการเป็นผู้ “บารบะบิตาสา” คือการต้องเป็นคนที่ยืนเอาใจใส่ในการดูแลสามีให้มีความสุขมากที่สุดเพราะถือว่าเป็นหน้าที่ดูแลเรื่องข้าวปลาอาหาร ในบทบาทความขยันของสตรีอีสานโบราณนี้ก็สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันที่สตรีอีสานเมื่อแต่งงานแล้วจะเป็นคนสู้งานโดยมาก มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่เอาการเอางาน

(4) บทบาทด้านความเข้าใจในชีวิต สำหรับบทบาทในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในด้านนี้นั้นมีอยู่ 3 ประการ คือ (1) ความเข้าใจในเรื่องของกฎไตรลักษณ์ (2) ความเข้าใจในเรื่องโลกธรรม 8 (3) ความเข้าใจในเรื่องของการเกิดและความตาย ซึ่งจากการศึกษามาจะพบว่าสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นเป็นผู้ที่เข้าใจในเรื่องของโลกและชีวิตในเรื่องของความเป็นธรรมดาของชีวิตว่าชีวิตย่อมเป็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา นอกจากนั้นยังมีความเข้าใจในความผันผวนของชีวิตเนื่องจากการเป็นมนุษย์นั้นเป็นธรรมดาที่จะต้องมิได้มีเสียเป็นรักมีร้างเป็นธรรมดา บทบาทของสตรีสอนให้สังคมรู้ว่ายามที่ได้ก็ไม่ควรยินดีเกินไปนัก ส่วนในยามที่เกิดความพลัดพรากก็ไม่ควรเสียใจจนทำให้ประโยชน์อื่น ๆ ต้องสูญเสียไปได้ ซึ่งเรื่องนี้สตรีอีสานสอนในเรื่องโลกธรรม 8 ประการ นอกจากนั้นสตรีอีสานยังสอนในเรื่องของการต้องเป็นคนที่ยึดการยอมรับกฎเกณฑ์ของชีวิตก็คือ การยอมรับเรื่องการเกิด การตายว่าเป็นธรรมดาของชีวิต การที่จะใช้ชีวิตให้มีความสุขได้จะต้องเข้าใจชีวิตในทั้งสามประการนี้

(5) บทบาทด้านความกตัญญูทวดเวที การแสดงออกซึ่งความกตัญญูทวดเวทีของสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นถือว่าเป็นแบบอย่างให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาได้มีสำนึกในความกตัญญูได้เนื่องจากว่าความกตัญญูนั้นเป็นเครื่องหมายของคนดี คนที่ได้รับการยอมรับจากสังคมหรือเป็นผู้ที่มี

ความดีที่สังคมยอมรับ ดังนั้น คนอีสานจึงให้ความสำคัญกับความกตัญญูมาก โดยเฉพาะความกตัญญูกับผู้มีพระคุณซึ่งไม่ได้หมายถึงเฉพาะคนที่เป็นบิดามารดาเท่านั้นแต่หมายถึงผู้มีพระคุณกับคนเราทั่วไป และเมื่อกล่าวถึงกลุ่มสตรีก็จะพบว่าสตรีหรือผู้หญิงอีสานนี้จะมี ความกตัญญูเป็นที่ตั้งรวมถึงการให้คุณค่าและการยอมรับกับคนที่มีความกตัญญูและรังเกียจคนที่ไม่มีความกตัญญู โดยเฉพาะความกตัญญูต่อพ่อแม่ หรือสามี เพราะสองคนนี้จะมิลกกับชีวิตของสตรีอีสานมากในวรรณกรรมอีสานถือนิทานแต่ละเรื่องนั้นมุ่งเน้นเรื่องความกตัญญูเป็นหลัก แม้ว่าบางเรื่องจะเป็นเรื่องที่พูดถึงบทบาทของผู้ชายก็ตาม ความกตัญญูถือว่าเป็นคุณธรรมหรือจริยธรรมที่เป็นแก่นของเรื่องโดยทีเดียว

(6) บทบาทด้านความมีเมตตา บทบาทหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมในเรื่องของความเป็นผู้ที่มีเมตตา เนื่องจากว่าสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นล้วนเป็นผู้ที่มีเมตตา และความมีเมตตาก็เป็นสิ่งที่ยอมรับกันในสังคมยุคนั้นว่าเป็นสิ่งที่ดีเมื่อเป็นสิ่งที่ดีก็จะต้องเป็นสิ่งที่มีการอบรมสั่งสอนกันเป็นทอดๆ จากรุ่นสู่รุ่นโดยใช้กรอบของความเป็นผู้มีเมตตาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานนั้น อนึ่ง ความเป็นผู้มีเมตตานี้ถือว่าเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยตรง การที่สตรีอีสานแสดงบทบาทเช่นนี้ก็เกิดมาจากแรงจูงใจของกวีผู้แต่งหรือประพันธ์วรรณกรรมนี้ขึ้นเพื่อให้เห็นว่า การมีเมตตาก็ดี การรู้จักการให้อภัยก็ดี เป็นสิ่งที่ควรมีและควรได้รับการส่งเสริมให้มากขึ้นในสังคม

(7) บทบาทด้านความเชื่อเรื่องกรรม ประเด็นเรื่องกรรมถือว่าเป็นเรื่องที่สตรีอีสานมีความเชื่อมาก เนื่องจากว่าเป็นเรื่องที่ผู้แต่งวรรณกรรมมุ่งที่จะให้วรรณกรรมอีสานเป็นนิทานสอนธรรมหรือสอนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยพยายามที่จะให้เห็นว่าบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานนั้นเป็นผู้ที่ (1) มีความเชื่อเรื่องกรรมว่ากรรมมีจริง โดยเฉพาะกรรมในทางพระพุทธศาสนา (2) เชื่อเรื่องผลของกรรมว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว (3) เชื่อเรื่องกรรมกับการเกิดใหม่ คือเชื่อว่าการกระทำนั้นไม่ว่าดีหรือชั่วก็ตามสามารถที่จะให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า โดยเฉพาะในชาติหน้านั้นสตรีอีสานเชื่ออย่างแน่วมน่าว่ากรรมที่กระทำนั้นเมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วย่อมนำไปสู่การเกิดใหม่และเชื่อว่าไม่มีกรรมใดไม่มีผลดังนั้น สตรีอีสานโดยมากจึงมีความเชื่อเรื่องกรรม ประเด็นต่อมาเมื่อสตรีอีสานนั้นมีความเชื่อเรื่องกรรมแล้วย่อมก่อให้เกิดผลคือ (1) มีแรงหรือกำลังใจในการทำกรรมดี เพราะเมื่อเชื่อว่าการกระทำนั้นให้ผลอย่างแน่นอนแล้วย่อมไม่ลดละในการทำความดี (2) มีความเกรงที่จะทำความชั่ว คือเมื่อรู้ว่าหากทำกรรมที่ไม่ดีแล้วจะได้ไปเกิดหรือได้รับผลที่ไม่ดีก็จะได้ไม่ทำความชั่ว การเกรงกลัวความชั่วนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีสำหรับคนเรา หากไม่มีความเกรงกลัวที่จะทำความชั่วแล้วคนเราก็คงจะทำชั่วได้ทุกอย่าง

ดังนั้นการที่สตรีอีสานเป็นคนที่มีความเกรงกลัวต่อการทำความชั่วจึงเป็นสิ่งที่ดี (3) มีความมั่นใจในการสอนเรื่องกรรม สตรีอีสานนั้นนอกจากจะมีความเชื่อเรื่องกรรม เชื่อผลของกรรม และเชื่อเรื่องกรรมกับการเกิดใหม่แล้ว สตรีอีสานยังเป็นคนที่สามารถที่จะสอนเรื่องกรรมได้ เนื่องจากหลังจากที่ได้เข้าวัดฟังธรรมแล้วยังสามารถนำเอาความรู้ที่นั่นมาสอนคนอื่นได้ เช่น กรณีนางอ้าว กรณีนางจันทรร ในเรื่องนกระจอก กรณีนางมะโนรา กรณีนางแตงอ่อน หรือกรณีนางปทุมเกสรในเรื่องจำปาสีตัน เป็นต้น ที่เป็นสตรีที่มีความอาจหาญในการสอนธรรม โดยเฉพาะการสอนในเรื่องของบาปบุญคุณโทษ กรรมดี กรรมชั่ว ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทที่ก่อให้เกิดความเข้าใจกันว่าสตรีอีสานนั้นเป็นผู้ที่มีความรู้และมีความเข้าใจในเรื่องกรรมได้เป็นอย่างดี อันเป็นเครื่องแสดงว่าสตรีอีสานนั้น (1) เป็นคนที่เฝ้านักฟังธรรม (2) เป็นคนที่ประยุกต์ธรรมกับการดำรงชีวิต และเป็นคนที่สามารถนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมาสอนผู้อื่นได้

วรรณกรรมอีสานนั้นแม้ว่าจะมุ่งสอนเรื่องกรรมแต่สิ่งที่น่าสนใจมากในเรื่องกรรมกลับเป็นเรื่องของการดูแลสามี เช่น เรื่องกำกาคำ เรื่องสุปัญณาคชาดก เรื่องนางผมหอม เรื่องท้าวคำสอน หรือเรื่องสุพรมโมกขา เรื่องจำปาสีตัน เรื่องขุนทิง เป็นต้น เป็นเรื่องที่เน้นมากเรื่องของการดูแลผู้ที่ เป็นสามี จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าบทบาทของสตรีในวรรณกรรมอีสานที่เน้นเรื่องกรรมนี้เป็นการเน้นย้ำให้สตรีมองเห็นบทบาทของตัวเองที่เกี่ยวข้องกับสามีหรือการดูแลสามีเป็นสำคัญ ทั้งนี้ก็เพราะวรรณกรรมอีสานโดยมากจะเป็นเรื่องครอบครัวเป็นสำคัญไม่ว่าจะเป็นเรื่องของครอบครัวคนชั้นสูงกับคนชั้นล่าง ดังนั้น แก่นของเรื่องจึงเน้นเรื่องวิถีชีวิตครอบครัวเป็นสำคัญ และเรื่องกรรมหรือความเชื่อเรื่องกรรมในวรรณกรรมอีสานนั้นจึงเป็นเรื่องที่เน้นให้สตรีรับบทบาทของตนเองในฐานะที่จะต้องดูแลสามีเป็นสำคัญ

สรุปผลการวิจัย

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าพระพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นศาสนาที่มีแนวคิดเกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับมนุษย์ในทุกๆด้านและทุกเพศทุกวัยโดยเฉพาะเพศหญิงและเพศชายนั้นต่างมีความสำคัญเท่าเทียมกันภายใต้หลักคำสอนเรื่องของกฎแห่งกรรมซึ่งเป็นหลักคำสอนที่แสดงให้เห็นว่าคนเราจะมีเพศแตกต่างกันหรือมีฐานะทางสังคมที่แตกต่างกันก็เป็นเพราะอำนาจของกรรมหรือการกระทำดีหรือชั่ว การเป็นผู้หญิงไม่ได้มีความด้อยในฐานะของความเป็นมนุษย์เนื่องจากผู้หญิงนั้นก็สามารถที่จะบรรพชาและเข้าถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาได้เท่าเทียมกับบุรุษ ซึ่งหลักการนี้ถือว่าเป็นหลักการที่เป็นสากลของโลกและจักรวาล ไม่ว่าพระพุทธศาสนาจะเผยแผ่ไป ณ ที่ใดหลักคำสอนนี้

ก็แทรกอยู่ในระบบคิดของผู้คนในพื้นที่นั้นๆเสมอ และเมื่อพระพุทธศาสนาแผ่มาถึงดินแดนภาคอีสาน
คนอีสานก็ได้รับเอาวัฒนธรรมทางคำสอนของพระพุทธศาสนามาปรับประยุกต์ใช้โดยเฉพาะในเรื่อง
ของบทบาทของสตรีที่เดิมที่มีสถานะด้อยกว่าชายว่า แม้ว่าโดยสรีระสตรีจะด้อยกว่าชายแต่ในเรื่อง
สติปัญญานั้นสตรีก็สามารถที่จะมีเทียบเท่ากับบุรุษได้ในทุกๆบทบาท ไม่ว่าจะเป็นบทบาทของความ
เป็นบุตร เป็นมารดา เป็นภรรยา เป็นหญิงสะใภ้ เป็นต้น ซึ่งในวรรณกรรมอีสานแทบทุกเรื่องได้กล่าวถึง
บทบาทที่พึงประสงค์ของสตรีว่าจะต้องเป็นผู้ที่มีศีลธรรมมีจริยธรรมอันงาม คือ มีความ กตัญญู มี
ความขยันหมั่นเพียร และมีความซื่อสัตย์ เป็นเบื้องต้น ซึ่งคุณธรรมจริยธรรมเหล่านี้เป็นคุณธรรมและ
จริยธรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งก็เป็นผลทำให้สตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานนั้นเป็นผู้ที่มีความ
งดงามทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจเป็นผู้ที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตนซึ่งเป็นกิริยามารยาทที่สอดคล้อง
กับคำสอนของพระพุทธศาสนานั่นเอง

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยวิเคราะห์บทบาทของสตรีที่มีต่อการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนว
พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า พบว่า บทบาทของสตรีที่มีต่อการ
ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานที่สามารถนำมา
ประยุกต์ใช้กับการพัฒนาชีวิตและสังคมอีสานหรือพัฒนาชีวิตของสตรีรวมถึงสังคมของชาวอีสานใน
ภาพรวมได้ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและข้อเสนอแนะที่จะนำไปศึกษาวิจัยต่อ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย 1) หน่วยงานรัฐควรจัดมีศูนย์ศึกษาและเผยแพร่แนวคิดเรื่อง
บทบาทของสตรีอีสานเพื่อกำหนดอัตลักษณ์ของสตรีสารที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานให้ปรากฏในวง
กว้างเพื่อให้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทสตรีของอีสานทั้งในเชิงอุดมคติและในเชิงประยุกต์ของสตรี
สารนั้นให้เป็นที่รู้จักกับสังคมจะได้เกิดการเรียนรู้ที่ดีให้เกิดกับสตรีอีสานในอนาคตได้ 2) สถานศึกษา
ควรบรรจุนิทานท้องถิ่นอีสานไว้ในหลักสูตรให้นักเรียนนักศึกษาได้ศึกษาค้นคว้าและการประกวดความ
ดีเด่นในด้านต่างๆของนิทานท้องถิ่น 3) ควรนำเรื่องคตินิยมหรืออัตลักษณ์ของสตรีในวรรณกรรมอีสาน
ที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ไปสรุปเป็นกรอบในการเรียนการสอนของโรงเรียนเพื่อสร้างแบบอย่างของสตรี
ต้นแบบให้เกิดกับนักเรียนหญิงในสังคมอีสานได้

ข้อเสนอแนะที่จะศึกษาวิจัยต่อ 1) ควรวิจัยในประเด็นเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ความเป็นผู้มี
ศีลของสตรีอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสตรีอีสานในยุค

ปัจจุบัน 2) ควรศึกษาบทบาทที่เป็นเอกลักษณ์ของสตรีอีสานในวรรณกรรมอีสานกับบทบาทของสตรีอีสานในยุคปัจจุบันเพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างของบทบาทของสตรีอีสานในอุดมคติและสตรีในยุคปัจจุบันเพื่อนำไปพัฒนาลักษณะที่พึงประสงค์ของสตรีอีสานในยุคปัจจุบันได้ 3) ควรศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบคุณธรรมและจริยธรรมของสตรีในวรรณกรรมอีสานกับคุณธรรมและจริยธรรมของสตรีในวรรณกรรมเพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับลักษณะที่เหมือนหรือแตกต่างกันของคุณธรรมและจริยธรรมของสตรีในแต่ละภาคกับสตรีในภาคอีสาน

References

- ปรีชา พิณทอง. (2524). *ขุณนางอ้ว*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ปรีชา พิณทอง. (2534). *นางผมหอม*. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.
- พรชัย ศรีสารคาม. (2527). *ท้าวคำสอน*. มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- พระอาริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี). (2515). *จำปาสดัน*. พระนคร : สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์.
- พระอาริยานุวัตร (อารีย์) เขมจารี. (2513). *นกกระจอก (ท้าววรกิต นางจันทะจร)*. ขอนแก่น: ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ลักษณะวัด ปาละรัตน์. (2545). *สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2522). *ท้าวเก่ากาตัว*. มหาสารคาม: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- อภิญญวัฒน์ โพธิ์สาน. (2560). *แนวคิดสตรีฮินดู*. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.
- Kieth A.B (tr.). (1995). *Aitariya Aranyaka 2 parts Rve.ed*. Delli : Eastern Book Rinker.
- Ltekar.A.S. (1962). *The Position of Women in Hindu Civilization : From Prehistoric Times to the Present Day*. Delhi : Motilal Banarsidass.